

דבר העורכת

הקהילה הסוציולוגית בישראל איבדה בשנה האחרונה כמה מבכירי חוקריה – דפנה יורעאלי ז"ל (מאוניברסיטת בר-אילן), ראובן כהנא ז"ל (מהאוניברסיטה העברית בירושלים) וליאון שלף ז"ל (מאוניברסיטת תל-אביב). כתב-עת המופיע פעמיים בשנה אינו יכול לדווח על רגעי הכאב בעת התרחשותם, אך הוא יכול להביע את הערכתו והוקרתו לאלה שתרמו במחקריהם ובפעילותם לביסוס הסוציולוגיה הישראלית. תרומתם תמשיך ללוות אותנו לאורך שנים, ואנחנו מוקירים וזוכרים אותם.

ראובן כהנא ז"ל עסק בחקר החינוך במובנו הרחב של המושג. הוא עסק בסוציולוגיה של המדע, בחינוך הבלתי פורמלי, בנוער, באוניברסיטה ובסטודנטים, בדמוקרטיה ובסטייה. בכל התחומים הללו ניכרה השפעת הכשרתו באוניברסיטת ברקלי, כפי שהעיד על עצמו בדף הבית של בוגרי המוסד המכובד הזה; האווירה הרדיקלית-ליברלית והמשמעת האקדמית הן אלה שעיצבו את עבודתו האקדמית. ראובן בלט בקהילה הסוציולוגית המקומית בדבקותו במחקר המשווה. מחקריו על הודו, אינדונזיה ויפן היו חלק מתפיסתו המחקרית, שבאמצעותה ביקש להבין את החברות האלה, אך גם את החברה הישראלית כחלק מעולם דעת רחב וממציאות רחבה, שישראל היא חלק מהם ואינה שונה מהם באופן משמעותי. ראובן, בדרכו שלו, נמנע ממעורבות בעימותים פרדיגמטיים וממחלוקות אקדמיות-פוליטיות. פתיחותו ואמונתו בשוויון ובפלורליזם תאורטי ומתודולוגי פתחו שערים רבים לפני תלמידיו וחבריו. גם לאחר פרישתו ראה בהוראה תפקיד מרכזי והמשיך ללמד עד רגעי האחרונים. אבד לנו מורה וחבר.

הגיליון העשירי של סוציולוגיה ישראלית מוקדש לזכרו של ליאון שלף ז"ל, שהיה מיוזמיו של כתב-העת ועורכו הראשון. מותו הפתאומי השאיר אותנו המומים וכואבים. עיון בדברים שכתב בפתח הגיליון הראשון של כתב-העת משמשים לנו כצוואה. אני מרשה לעצמי להביא מדברי הפתיחה שלו כלשונם, שכן עם כל גיליון חדש מקבלים דבריו משנה תוקף וחוק.

כתב-עת זה, סוציולוגיה ישראלית, בא לעולם בעת משבר עמוק בחברה הישראלית, הנאבקת על דמותה וערכיה. הדיונים על המצב ערים ומגוונים, אולם אינם מוצאים ביטוי נאות במסגרת הספרות האקדמית בישראל. חלק ניכר מהדיון – למעשה, החלק הארי – מובע בלועזית. מלומדים ישראלים מעלים תרומה ניכרת לכתב-עת לועזיים במדעי החברה, על כל תחומיהם והיבטיהם, ומחקרים ישראלים תופשים מקום נכבד ברשימת הספרים של מו"לים מובילים ובכירים בעולם בעיקר בארצות דוברות אנגלית.

דיון חשוב ומרתק, מקיף ומגוון על החברה הישראלית, שיח זה על דמותה, מן הראוי שימצא מקום מושרש היטב – קודם כל ומעל לכל – במסגרת הפנימית, בשפה המקומית ובבמות משלנו. האקדמיה הישראלית, שפניה מופנים לרוב כלפי חוץ, חייבת לזכור שיש לה מחויבות גם כלפי פנים, כלפי החברה בישראל וטיפוח תרבותה.

יש אפוא מקום לשקול מחדש את מקומה ומעמדה של העברית בעולם האקדמי

בישראל, לא רק כשפת ההוראה וכשפתם של הסטודנטים בהגשת עבודותיהם, אלא גם כשפה השגורה בכתבי מלומדים [...] עם כל החשיבות שיש לייחס להתבססות מעמדה של האקדמיה הישראלית בעולם (והישגה זה אינו מוטל בספק, לפחות בעולם הדובר אנגלית), חשוב וחיוני שדיון זה יתבטא כלפי פנים, ויהווה תרומה משמעותית של האקדמיה להבהרת הבעיות של החברה ולתהליכים העוברים עליה..." (שלף, סוציולוגיה ישראלית 1, ע' 5.5)

בימים אלה, שבהם החברה הישראלית מצויה במשבר כלכלי, פוליטי וחברתי מתמשך, כשהציבור כולו, והציבור המשכיל בכללו, מתכנס בתוך עצמו מתוך אכזבה, ייאוש ותחושה של אובדן דרך, קריאתו של ליאון לעסוק בשאלות הנוגעות לחברה, ולעסוק בהן בשפה המקומית ועל הבמה שלנו, נשמעת רלוונטית יותר מתמיד. ליאון, ששפת אמו הייתה אנגלית, ראה לעצמו חובה מיוחדת לכתוב בעברית ולעסוק בבעיות המרכזיות העומדות על סדר היום הציבורי-חברתי. כתביו הרבים בעברית יעידו על כך שהיה בבחינת נאה דורש ונאה מקיים. הדברים לזכרו המתפרסמים בגיליון זה נכתבו על-ידי שני עמיתים. כל אחד מאיר בדרכו את דמותו המיוחדת של ליאון כחבר, כחוקר, כעמית למחקר, כאיש דעת וכבעל דעה, אך מעל לכל – כאדם. דבריהם של שלמה דשן, עמיתו בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב, ושל אסף פורת, תלמיד ושותף בעבודתו המחקרית, הם רק מהמעט שאפשר לומר על ליאון איש המצפון, אשר בצניעותו הרבה הציע לנו מצפן שורה לנו את הדרך.

המאמרים הנכללים בחוברת זו לא נאספו במיוחד לציון זכרו של ליאון חברנו. אלה הם מאמרים שהגיעו אל שולחן המערכת, עברו תהליכי שיפוט קפדניים על-ידי חוקרים מומחים בתחומים הנוגעים לשאלות המחקר, ואושרו לפרסום על-ידי השותפים לתהליך ההערכה. אולם דווקא המקריות שבקובץ מאמרים זה מעידה באיזו מידה אומצה צוואתו של ליאון. ליאון היה מנציגיה המובהקים של התפיסה התובעת פתיחות לריבוי ולגיוון התאורטיים והמתודולוגיים המתקיימים בשיח הסוציולוגי, ולהכרה בתרומתם הייחודית של תחומי הדעת השונים ובערך המוסף המופק מן הניסיון להבין את העמדות השונות, זאת בלי התפשרות על הרמה האקדמית. הוא האמין ביצירת דו-שיח בין עולמות דעת ותרבות שונים מתוך כבוד הדדי ואמפתיה, ולא מתוך ביטול, זלוול והתנשאות, המאפיינים לא אחת את המחלוקות בזירה האקדמית, כמו גם בזירות החברתיות והפוליטיות.

חוברת 2 לזכרו של ליאון שלף פותחת במאמרם של רונן שמיר ודפנה הקר, התורם לשדה השיח שליאון הניח את יסודותיו במחקר האקדמי בישראל – הסוציולוגיה של המשפט. נקודת המוצא של המאמר היא הניסיון להבין את הטקסט השיפוטי אשר נכתב מול אופק תרבותי מסוים, המשקף תפיסות ערכיות ביחס לשאלות של זהות חברתית ויחסים חברתיים וממלא תפקיד פעיל בכינונה של המציאות. המאמר מנתח פסיקות בשלוש ערכאות במאבק המשפטי בין הורים גרושים, חושף השקפות עולם דומיננטיות לגבי הורות, אך גם מחלץ אופני חשיבה אלטרנטיביים. הוא מצביע על הדילמות המתעוררות במפגש בין ההגות הפמיניסטית לבין הידע הסוציולוגי על המשפחתיות בישראל והמשפט, ובוחן כיצד השופטים והשופטות מתמודדים עם דילמות אלה.

שלושה מבין המאמרים עוסקים בסוגיות הנוגעות לאי-שוויון חברתי ולהשלכותיו על החברה הישראלית. השיח הסוציולוגי הישראלי הרבה מראשיתו לעסוק בסוגיות הנוגעות

למקורות אי־השוויון ובהשלכותיהן על יחסי חברה ופוליטיקה. אך לנוכח אי־השוויון המתרחב בישראל של ראשית שנות האלפיים, שאלות אלה מקבלות משנה חשיבות.

מאיר יעיש משתמש ברפורמה בשיטת הבחירות (1996) כנקודת ציון לבחינת מידת השפעתו של המעמד על זיקה מפלגתית והתנהגות פוליטית. עד שנת 1996, לפני פיצול ההצבעה לראשות הממשלה ולכנסת, התחזקה הזיקה בין מעמד למפלגה ונחלשה הזיקה בין עדה למפלגה, אך הרפורמה הובילה לשינוי חריף במגמות אלה, ונמצאה ירידה מרשימה בחוזקה של הזיקה בין מעמד להתנהגות פוליטית, ירידה שלווה בעלייה בעוצמתה של הזיקה בין עדה להתנהגות פוליטית. לטענתו, הרפורמה הפוליטית בישראל לא שינתה באופן משמעותי את "מאזן הכוחות" בין ימין לשמאל, אלא תרמה לארגון מחדש, על־פי מפתח עדתי, של יחסי הכוחות בין המפלגות "הקטנות" המרכיבות את הגושים הללו. השאלה המרתקת העומדת מאחורי ממצאים אלה והמבקשת המשך מחקר היא כיצד ולאן מנותבים המתח העדתי והזהות העדתית לאחר שהשיטה הישנה הושבה על כנה?

אירית אדלר, יוסי שביט ונח לוין אפשטיין מציעים דיון מחדש בשאלות הישנות של ריבוד חברתי וערי הפיתוח בישראל. בשיח על אי־שוויון חברתי בישראל נהוג להצביע על ערי הפיתוח כאחד הגורמים המדכאים את התושבים ומונעים מהם הישגים. המחברים מבקשים לבחון את הטענה הרווחת כי ממוצע ההשכלה, הסטטוס התעסוקתי וההכנסה בערי הפיתוח נמוכים באופן משמעותי בהשוואה ליישובים עירוניים אחרים, תוך כדי התחשבות בהיבט המוביליות ובהשפעות הבין־דוריות. עיקר טענתם היא כי למגורים בערי הפיתוח יש השפעה שלילית על הסיכוי להשיג תעודת בגרות, אך לא על הסיכוי להשכלה גבוהה או על ההישגים התעסוקתיים.

הדיון בנסיגתה של מדינת הרווחה היא חלק מהדיון הכולל בסוגיית הדרכים לצמצום אי־השוויון החברתי. מאמרו של אברהם דורון מבקש לבחון סוגיה זו מתוך השיח הליברלי המערבי. הוא סוקר סוגים שונים של משטרי רווחה הקיימים במערב, ומתריע על חזרתם של יסודות קליינטליסטיים למשטר הרווחה הישראלי. לטענתו, תהליך זה טומן בחובו סכנת פגיעה בצורת התפקוד האחידה והאוניברסליסטית המאפיינת את מדינות הרווחה בארצות מרכז אירופה וצפונה. אין ספק שהצעתו של דורון לדיון במדינת הרווחה היא אחת מני אפשרויות שונות לדיון בסוגיה זו, ואני מקווה שמאמרו יפתח פתח להמשך הדיון בנושא חשוב זה, כמשאלתו של ליאון ז"ל, שהדיון האקדמי לא ינותק מהבעיות הבערות של החברה הישראלית.

האמפתיה ל"אחר" שאפיינה באופן בולט כל־כך את ליאון שלף החוקר והאדם, מתגלה בעבודתם של חיים חזן וטובה גמליאל, אשר דנה במאפייני התמודדותם של זקנים עם קרבת המוות מן ההיבט של טקסי מעבר. במוקד העיון עומד המושג "כבוד המת", השופך אור על התנתקותם ההדרגתית של הנחקרים מן המציאות. טענת המאמר היא כי הפרספקטיבה הטקסטית מעניקה מסגרת אמפתית יותר להבנת מצבם של זקנים בסוף ימיהם.

אחת מיוזמותיו הברוכות של ליאון הייתה שכל חוברת תכלול גם מסה בנושא העומד במרכזו של העיון הסוציולוגי, ואשר מטרתה תהיה לעורר דיון אקדמי וציבורי. אילן תלמוד וויקטוריה בראט ניאותו לבקשתי לכתוב מאמר העוסק ב"הון חברתי", אחד המושגים שקנו להם אחיזה בלקסיקון הסוציולוגי בשנים האחרונות. מאמר זה מציג בקיצור את מגוון השימושים במושג, ובמקביל מציג מסגרת אנליטית המבקשת לחבר בין הון חברתי ברמת היחיד להון חברתי ברמת הקולקטיב. מסגרת זו נגזרת מהסוציולוגיה של הרגשה ומהתפתחויות

בחקר סיפורים של משטרי נטות. למסגרת המוצעת מטרה כפולה: ליישב את הבלבול הרב בשימוש הסוציולוגי במושג הון חברתי ולהציע דרך להכליל את המושג ככלי ביקורתי, המצביע על הקיום הברזמני של תהליכי שיתוף, חמס ואי־שוויון בחברה. המסגרת המוצעת מבקשת לקשר בין הון חברתי לבין כוח, מדינה ואי־שוויון, ולעגן אותם בהקשרים היסטוריים ופוליטיים. המאמר פותח פתח לדיון במושג ובתרומתו לסוציולוגיה, ומניח יסודות לסדר יום מחקרי בנושא. המערכת תשמח לקבל מאמרי תגובה ומחקרים רלוונטיים לקידום הדיון בנושא.

את החוברת מסיימות סקירות ספרים שהגיעו לשולחן המערכת. בין הסקירות נמצאת גם סקירת ספרו של ליאון שלף עשבים שוטים בגן העדן. עידו תבורי סקר את הספר לפני פטירתו של ליאון, אך ליאון לא זכה לקרוא את הסקירה הזאת, לצערנו. סקירה זו והחוברת כולה מוקדשות לזכרו ולכבודו של אדם יקר שהלך לעולמו.

מגוון הכותבים והסוקרים לכתב־העת הולך ומתרחב, ואנו רואים בכך עדות למקום המכובד שכתב־העת תופס בקהילה האקדמית של חוקרי ישראל. המשך הצלחתו של כתב־העת תלויה בקהילת החוקרים, ולכן, אנא, ראו בכל חוברת חדשה קריאה נוספת למשלוח פרי עבודתכם. נשמח גם לקבל הצעות למסות הסוקרות שדה שיח ו/או מעלות סוגיות לעיון ולדיון.

אני מבקשת לסיים דברי פתיחה אלה בהתנצלות לפני האגודה הסוציולוגית הישראלית וחבריה על כך ששם האגודה נשמט מן הרשימה של תומכי כתב־העת. כל חברי המערכת, ואני במיוחד, אסירי תודה על תמיכתה של האגודה הסוציולוגית בכתב־העת, המיועד לשמש במה לכל קהילת הסוציולוגים הישראלית.

חנה הרצוג, עורכת